

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

SZILÁGYI ZSÓFIA

A szikár és a kövér Petőfi és Móricz

Margócsy István Petőfi-monográfiájában Móricz Zsigmond csak egy helyütt szerepel: a Petőfi-kultusz határtalanságáról szóló fejezetben, egy „végtelenen általános”, kultikus kijelentésével, Toldy Ferencsel közös kontextusban.¹ A *Petőfi – őserő* című, eredetileg 1941-ben a Kelet Népeben megjelent cikkből származó részlet, amellyel Móricz kiérdemelte ezt az említést, a következő:

Petőfire nyugodtan kimondhatjuk, hogy a hajnali fény első sugara. Új világ maradt utána. Új lett az egész magyarság. Élete, formája, értéke, jövője Petőfi által. [. . .]. Elő se kell venni a könyvet, a Bibliát, amit itt hagyott; az Élet maga igazolt mindent eleitől végig, ami benne kigyulladt.²

A kijelentés, egyben a cikk lezárása, kétségtelenül kultuszt épít. Petőfi isteni természetűvé, a magyarság megváltójává változik – ezúttal viszont nem innen, hanem a kipontozott részből indulnék el. Nézzük meg, hogyan hangzik az a mondat, amelyet Margócsy *nem* idéz:

Petőfi az iparosfú, arról a középrétegződési helyről, ahonnan jött, kiterjesztette a kezét, s lefelé és fölfelé egyformán megmutatta a valóságot.³

Ez a mondat már elsősorban nem a kultikus Petőfi-kép jele (a kipontozás ezért érthető), hanem azé a dilemmáé, amely a hírlapi cikkekben és szépirodalmi művekben Petőfihez vissza-visszatérő Móriczot egész életében foglalkoztatja: Petőfi (társadalmi) útjác, a Petőfi által megmutatott vagy Petőfi sorsába beleérthető szereplehetőségeké. Hiszen az iparosfú felemelkedése több szempontból is Móriczot idézi meg: Móricz Petőfiben meglátja azt, amit saját sorsában igen fontosnak tart. Azt, hogy paraszti közegben nőtt fel ugyan, de nem földműves gyerekeként, és azt is, hogy már mézsárosként dolgozó apja kiemelkedett a parasztok közül. Vagyis az első lépést nem Petőfi tette meg, hanem az öreg Petrovics, ugyanúgy, ahogy Móriczéknál az apa, a *parasztvállalkozó* Móricz Bálint. Érdekes, hogy Margócsy egy zárójeles mini-elemzése Kukoricza Jancsi sorsáról mintha Móricz Bálintét idézné meg, az árvaságból következő szabadságot, a közösségi normák megszegését, az egyéni utat:

¹ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink), 27.

² MÓRICZ Zsigmond, *Petőfi – őserő* = Uő, *Tanulmányok I*, Bp., Szépirodalmi, 1978, 985–986.

³ *Uo.*

Jancsi, a természetes közösség „természetes” gyermeke – aki annyira önmagára hagyatkozhat csupán, hogy még a családi, genetikus kötöttségektől is meg van fosztva – szenvedélyes individualitásának nagyszabású kinyilvánítása során egyénített gesztussal sérti meg a falu, a nép, a természetes közösség szabályrendszerét, s romantikusan számkivetett bujdosást kell, hogy magára vegyen, hogy aztán a választott individuális sors végigjárása után a legszélsőségesebben szubjektív döntés, azaz az öngyilkosság elhatározó gesztusának jutalmaképpen részesüljön a természet fölötti világ tündérországi boldogságában.⁴

Móriczot annyira vonzotta a számára Petőfihez kötődő írószerep, hogy már fiatalon (voltaképpen még csak készülődve az írói pályára) Petőfivé próbált válni, legalábbis néhány fotó és egy álnév erejéig: „A róla készített felvételeket nem csak elemzi, hanem a fényképen elfoglalt elhelyezkedését, pozícióját előzetesen meg is komponálja. Még ismeretlenként, kissé oldalt fordulva határozottan petőfies-dagerrotípiás testtartásban tekint a világra, ugyanekkor használja fel első publikációjához Petőfi egyik hajdani álnévét.”⁵ Ez a vágyakozás a Petőfi-szerep után nem a Petőfi-féle írásmód folytatásának igényét jelenti elsősorban, hiszen Móricz annyit már ekkor is tud, hogy mást akar írni, másként, rá jellemző módon. Mivel saját bevallása szerint 12 éves korában döntötte el: író akar lenni, és semmi más,⁶ arra az időszakra tehetjük az írói szerep felé indulását, amelynek egyik alaptapasztalata épp Petőfi folytathatatlansága. Móricz (már közel ötven évesen) ezt fogalmazza meg Ady első húsz életévét összegezve:

Ha Ady Endre lelki tartalmát megvizsgáljuk, ott is azt kell nézni, mi volt abban az időben, mikor ő élete első húsz évét élte?

Az az idő volt 1880-tól 1899-ig.

A múlt század utolsó két évtizede. Voltaképpen a legutolsó. A századvég. A magyar Fin de Siècle.

Ennek a kornak megvolt a maga határozott tartalma.

Pont az a korszak, mikor megbukott már Tisza Kálmán, s ezzel megbukott az, aki megbuktatta a Deák Ferenc korát. Megbukott a régi rendiségben való bizalom. Megbukott a vármegye. Megbukott a nemzeti költészet minden epigonja. Mikor már az Arany–Petőfi–Tomba irodalmi iskolából több költői generáción keresztül mindent kiszívtak, s minden

⁴ MARGÓCSY, *i. m.*, 125–126.

⁵ CSÉVE Anna, *Az írás gyepölője: Móricz Zsigmond szövegalkató gyakorlata*, Bp., Fekete Sas, 2005, 37–38.

⁶ „Én ugyanis, valamiképpen már igen kora ifjúságomban, már tizenkét éves koromban csak író akartam lenni”. MÓRICZ Zsigmond, *Népköltés gyűjtői = Uő, Tanulmányok I, i. m.*, 755.

költői klasszis megbukott. Elmúltak a Petőfi-epigonok, még a csontjuk is elporladt már; elmúltak az Arany-tanítványok, a Gyulai–Szász Károly–Lévay kategóriák.⁷

Móriczot tehát nem a Petőfi-féle írásmód foglalkoztatja, sőt, saját írói indulását azokhoz a népköltészeti gyűjtőutakhoz köti, amikor rájött arra, hogy nemcsak a nemzeti költészet, de a Petőfi, Arany, Tompa, Erdélyi János nevével jelezhető népnemzeti iskola sem folytatható.⁸ A Petőfi-féle üstökösszerű indulás, a fiatal költő viharos, látványos pályakezdete, sőt a vidékről felkerült író azonnal megtalált fővárosi otthonossága viszont rendkívül vonzó a számára. Az a fajta szerepalakítás, amely nem egyszerűen művek létrehozásából építkezik, hanem az irodalmi életben való *elhelyezkedésből*, a nyilvános jelenlét erejéből is:

Petőfi teljesen tudatosan törekedett arra, hogy a városban, a fővárosban, Pesten, azaz az ország akkori irodalmi és társasági középpontjában tudjon letelepedni és megragadni, s az olyan „hagyományos”, magányos írói életmód, mint pl. a kis faluban papként élő Tompa Mihályé, vagy a falusi jegyzőként író Arany Jánosé már idegenként vagy archaikusként tűnt fel előtte – nem hiába buzdítja majd később barátját, Aranyt, hogy ő is költözzön Pestre, s sajtómunkásként vegyen részt a pezsgő irodalmi életben.⁹

Móricz ezzel szemben a következőképpen ír Pestre kerüléséről:

Mikor Budapestre kerültem, 1900-ban, ebben a nagy városban véghetetlenül idegennek éreztem magam. Valósággal fizikai fájdalom volt, ahogy az utcákat róttam, s nem ismertem rá előbbi életemnek semmi ízére, illatára, reményére és tartalmára.¹⁰

Nemcsak a kezdeti otthontalanságérzés teheti Móricz számára nagyon vonzóvá Petőfi írói indulását, de a saját tétova pályakezdése is, amelynek még a pontos dátumát is nehéz kijelölni.¹¹ Bár a sémákat építő irodalomtörténeti emlékezetünkben úgy él, hogy a *Hét krajcár* megjelenése olyan üstökösszerű indulást hozott, amilyen Petőfi pályára

⁷ MÓRICZ Zsigmond, *A költő és az ifjúság* = *uo.*, 575.

⁸ Erről l. MÓRICZ, *Népköltés gyűjtői*, *i. m.*, 757.

⁹ MARGÓCSY, *i. m.*, 53.

¹⁰ MÓRICZ, *Népköltés gyűjtői*, *i. m.*, 755.

¹¹ A Móricz-szakirodalomban nemcsak a *Hét krajcár* jelenik meg „pályakezdő műként”, de a *Sárarany*, a *Tragédia* című elbeszéléskötet, sőt, a Mikszáth Kálmánról írt 1910-es nekrológ is. Ezekről az elképzelésekről, Móricz „indulásairól” l. CSÉVE Anna, *Móricz Zsigmond indulásai* = *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály,

lépése volt, ez a kezdet voltaképpen egy igen göröngyös pályakezdő szakasz vége volt már. A Nyugat indulása, majd a *Hét kirajcár* megjelenése idején Móricz harminc éves kora körül van, jóval túlhaladta tehát a „Petőfi-kort” – erre a distanciára, a kettejük közti „korkülönbségre később is gyakran kitér egyébként, egy Kiskőrösön tett látogatása kapcsán például így:

milyen szerető mosollyal néznék most harminchárom évem hegyiből, suhanc huszonhat éveid friss dombjára, s kövéredésem melegágyában hízott meglegedésem tunyaságából a te szikár indulatod tüzére. . .¹²

Móricz pályakezdésébe ráadásul – ismét éppen Petőfihez kapcsolódva – a megelőzöttség tudata is belevegyült. Saját bevallása szerint élesen emlékezett arra a pillanatra, amikor rájött, az „új Petőfi” nem ő lett, hanem – Ady Endre:

S egy erős, fekete fiút láttam, kissé feltűnően széles kalapban s nagy galléros köpenyben, amint éppen továbbment s eltűnt a kollégium sarkán.

– Ki az?

– Az új Petőfi.

Megdöbbsentem. Fájó irigységgel néztem újra a helyre, ahol már nem volt ott. Megelőztek? . . . – gondoltam magamban.¹³

Móricz és Ady kettőse ráadásul később az Arany–Petőfi kapcsolatot idézte meg, a kettős tudatosan játszott rá az elődökre, már a móriczi többszörös pályakezdet újabb állomását jelentő *Sárarany* megjelenésekor. Ezzel a kötetével ugyanis Móricz olyan, Adyval közös fellépést igyekezett megkonstruálni, a címadással is, mint Petőfié és Aranyé volt:

Móricz 1909. április 21-én elégetett *Vér* c. regényének és a szeptember 21-én megkezdett *Sárarany*nak címadása az ekkoriban „mámoros odaadást” kiváltó *Vér és arany* c. Ady kötetéhez kapcsolódhat.¹⁴

A *Sáraranyt* aztán a kritika egy része a *Toldi*hoz hasonlította, Ady pedig, akit Móricz „új Petőfinek” nevezett nem egy írásában, éppen ebben az időszakban úgy üdvözölte a *Hét kirajcár* című novelláskötet megjelenését, mint annak idején Petőfi a *Toldiét* – legalábbis Móricz Virág könyvében így másolódik egymásra Arany és Móricz alakja:

VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 754. Vö. a következővel: „A Móricz írói indulására vonatkozó »vita« lezáratlanságát jelzi, hogy a Nyugat 1924-ben megjelentetett Móricz Zsigmond-száma a pályakezdés időpontját 1899-re tette, majd 1927-ben 1902-től számolt Móricz 25 éves írói jubileumát ünnepeelve.” *Uo.*, 755.

¹² MÓRICZ Zsigmond, *Petőfi társaságában* = UŐ, *Tanulmányok I, i. m.*, 318.

¹³ MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Osiris, 2002, 25.

¹⁴ CSÉVE Anna, *Az autorizált bang keresése: A móriczi Tragédia prózapoétikai megalkotottsága*, Tiszatáj, 2004/7, 15.

Volt, aki a *Toldi*hoz hasonlította – van is benne sok apró vonás, mely emlékeztet Arany János hősére; a gyöngéd semmisségek, a hatalmas nyár, az emberfeletti férferő. [. . .] Csodálatos esztendő [. . .] derekán megjelenik a *Hét krajcár* novelláskötet, melyet Ady Endre úgy üdvözölt, mint valaha Petőfi a *Toldit*.¹⁵

A *Sáraranyt* viszont, különösen a Móricz-pálya későbbi alakulása fényében, a szabálytalanság, a bátorság, az írói kísérletező kedv jellemzi, vagyis csupa olyan tulajdonság, amit Móricz nem Arany, hanem Petőfi jellemvonásaként szokott felsorolni: „a *Sárarany* vad, szagpatott, szabad prózája a későbbiekben mívesen, erőteljesen, talán túlságosan is erőteljesen konszolidálódott s megszelidült.”¹⁶ Bár itt művek és szerzők vérszesen egymásba csúsznak, azért lehet mégis érdekes ez az eljárás, mert a *Sárarany* egyszerre közelíthető Petőfi és Arany (általában Móricznál is egymással szembeállított) írói alkatához.

Móricz tehát a vágyott Petőfi-szerepből már az indulásakor Arany Jánoséba lépett át, hiszen Petőfiét lefoglalta Ady.¹⁷ Ezeket a szerepeket egymás közt a magánéletükben is elosztották; gondoljunk csak arra, ahogy Móricz önmaga „kövéredésben megelégedett tunyaságáról”, beérkezetségéről ír Petőfi „szikár indulatával” szemben, Ady pedig, amikor Lédáról beszélgetnek, Arany Jánoshoz hasonlítja barátját:

Egyszer egy kínos pillanat volt köztünk: ki akart tüntetni szeretetének azzal a jelével, hogy meghívott Lédához vacsorára. De hallatlan finom érzékével azonnal megérezte, hogy az én szíves örömömben valami íz van: a polgári ember, a szigorú családi életet élő ember ijedelme evvel a viszonyával szemben. . .

Egy kis csönd volt.

– Bandi – mondom neki –, nekem elég. . . ahogy vagy. . . s biztosan a legszebb s a legjobb. . . de az istenfáját, ha én egy nőt szeretek, azt elveszem s bezárom az életem várába, s percét sem hagyom másnak. . .

Rám villant a szeme, nyitva maradt a szája, s ahogy szokott, hang nélkül kicsit hebetélt, akkor azt mondta: – Te komisz Arany János, te is kamatra adod ki a pénzed? Nem örültem meg. . .

S fojtva sokáig, huncutul röhögött. . .

¹⁵ MÓRICZ Virág, *Apám regénye, i. m.*, 98.

¹⁶ MARGÓCSY István, *Sárarany = A magvető nyomában: Móricz Zsigmondról*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1993, 23.

¹⁷ Petőfi és Ady költői jelentősége minden Adyról szóló Móricz-írásban felbukkan, például így: „Hogy ki volt Ady Endre a magyar irodalomnak, azt már tudjuk, Petőfi óta a legnagyobb magyar lírikus.” MÓRICZ Zsigmond, *Szöbrot Ady Endrének = Uó, Tanulmányok I, i. m.*, 359.

Hát sose láttam aztán Lédát. Még az arcképét is csak Ady halála után.
Véletlenül.¹⁸

Móricz Petőfiben az örökké fiatal látja meg. Azt, akinek nem kellett átélnie a forradalom elbukását, az illúzióvesztést, a kényszerű némaságot, mindazt, ami meggyötört öregeberré változtatta Arany Jánost:

Ott megyek el naponta a Múzeum előtt lévő szobra előtt. A fényképek és adatok alapján megmintázott, görnyedten ülő alak valóban rettenetes terhet hord. Sógora, aki leveleit kiadta, fájdalommal emlékszik rá, hogy ifjú korában milyen szép és magas ember volt, s hatvanéves korára milyen végtelenül összetört aggastyán lett belőle. [. . .] Ó, milyen más volt Petőfi Sándor, aki szerencséjére ifjan halt meg, s lehetett mindvégig sugárzó ifjú, aki jelen van minden sorában, mint a tavaszi erjedés, jelen van minden duzzadó rügyben.¹⁹

És még valamit nem kellett átélnie Petőfinek, Móriczsal szemben: nem kényszerült arra, hogy hosszasan házasságban éljen. Ennek a különbségnek a tapasztalata azonban már nem a Móricz-esszéiben bukkan fel, hanem az egyik regényben, a *Pillangóban*, éppen a már emlegetett *János vitéz* megidézésén keresztül. Ennek a Móricz-regénynek már a keletkezéstörténete megidézi a *János vitéz* megírásának legendaszerűvé vált, kultuszépítő történetét, hiszen mind Móricznál, mind Petőfinél makacsul tartja magát az a filológiai érvekkel könnyen cáfolható tény, hogy, miként az Isten 6 nap alatt teremtette meg a világot, s a hetedikén megpihent, úgy írták meg ők műveiket.²⁰ De a regény maga is több ponton beleírja a műbe a *János vitéz*t, például a hadifogságról mesélő férfi történetén, de még inkább a zárlaton keresztül. A *János vitéz* voltaképpen Jancsi öngyilkossági kísérletével zárul, és a kölcsönös boldogságot csak a halál birodalmaként felfogható Tündérország hozza el, a *Pillangó* végén Zsuzsika szintén öngyilkosságra és gyilkosságra (éppen mással összeházasodott szerelme, Jóska megölésére) készül. Ahogy Bori Imre is megállapította, „valószínű, hogy csak az írói jó szándék ajándékozta meg őket a tragikus végkifejlettől való mentességgel.”²¹ A gyilkosság és öngyilkosság ugyan Móricznál elmarad, Zsuzsika és Jóska közös története azonban a műbeli debreceni realitásban mégsem folytatódhat. A regény azzal zárul, hogy egy házasember és egy maszkot viselő fiatal lány, mint két kísértet, hoesésben, tündérektől körülvéve elindul a semmibe, egy másik, realitáson túli világba, a halálba,

¹⁸ Móricz Zsigmondot idézi: MÓRICZ Virág, *Apám regénye, i. m.*, 110.

¹⁹ MÓRICZ Zsigmond, *Arany János írói bátorsága = Uő, Tanulmányok I, i. m.*, 723–724.

²⁰ Erről részletesebben l. SZILÁGYI Zsófia, *A továbbélő Móricz*, Pozsony, Kalligram, 2008, 305–306.

²¹ BORI Imre, *Móricz Zsigmond prózája*, Újvidék, Forum, 1983, 75–76.

vagy akár Tündérországba: „Ezzel a kis maszkával úgy eltűnt a tömegben, a holdfény kétes világán, hogy bottal se tudták ütni a nyomát. // És szaladt, szaladt, mint boldog kísértet a boldog teherrel, ki a világbul, ki a világbul és mintha szárnya nőtt volna, repült, repült. Jaj be jó, jaj be jó. . . // És muzsika szólt felettük a hulló hó édes muzsikája, angyalok röpködtek s tündérek csipogtak a lelkük fölött [. . .] És a hó vastagon hullott a debreceni kövér házakra, angyalok rázták boldogan, ragyogón és tündérek csengettek víg muzsikát.”²²

Magánéletének talán legnagyobb válsága idején, első házassága végnapjaiban írt, az irodalomtörténetben *idilliként* számon tartott *Pillangó* voltaképpen ugyanannak a felismerésnek a művé írodása, amely ott van Móricznak a második házassága válságakor született regényében, a *Még új a szerelemben*. A felismerés voltaképp igen egyszerű, mindössze annyi, hogy a házasságban elmúlik a szerelem, örök menyasszonynak maradni nem lehet, ahogy ezt Móricz egy 1925-ös naplóbejegyzésében írja:

Pedig megesküdött rá, hogy feleségem lesz, de maga menyasszony akar lenni egy életen át, eskü előtti állapot. Pedig már másnap reggel disznót kell etetni az asszonynak, igenis, ez a dolga, s ha nem végzi, hazaküldik: mert a menyasszony azért boldog, hogy asszony lehet, erős, munkás, kiszolgáló feleség.²³

János vitéz, aki öngyilkos lett, majd Tündérországba boldog, és Petőfi, aki „szerencséjére fiatalon halt meg”, így találkoznak össze Móricz Petőfi-képében, amely természetesen vágykép is egyben: a megállapodott, kövér házasember szomorú nosztalgijája a fiatalság, a szikár, indulatos lobogás után.

²² Erről részletesebben l. SZILÁGYI Zsófia, *Pillangók, nimfák, maszkák* (Móricz Zsigmond: *A Pillangó*) = Uő., *i. m.*, 303–323. A Móricz-idézet forrása: MÓRICZ Zsigmond, *Pillangó* = Uő., *Pillangó – Árvácska*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 152.

²³ MÓRICZ Virág, *Anyám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 353.